

*Inna Nazarenko****New tendencies of the gender differentiation of non-conjugated nouns'****The author researches into the issues of new tendencies of the gender differentiation of non-conjugated nouns in the modern Ukrainian language.**Key words: non-conjugated nouns', category of gender, asymmetry, analytical tendencies.***Марія Личук****КАТЕГОРІЯ СИНТАКСИЧНОЇ ЗВ'ЯЗАНOSTІ
НА СЛОВОСПОЛУЧЕННЄВОМУ Й РЕЧЕННЄВОМУ РІВНЯХ**

У статті досліджено категорію синтаксичної зв'язаності на рівні словосполучення та речення, розкрито її сутність.

Ключові слова: категорія синтаксичної зв'язаності, сполучуваність, синтаксично зв'язані словосполучення, фразеологізовані речення, лексико-семантична модель.

Теоретико-методологічна парадигма українського мовознавства характеризується прагненням до інтеграції традицій і новітніх тенденцій у граматичних дослідженнях, надаючи пріоритетності багатоаспектному вивченню мовних явищ. Однак деякі питання фундаментальних теорій синтаксису, при всій безперечній їхній науковій значимості, не досліджені до кінця. Серед таких питань – теорія сполучуваності й валентності.

Чільне місце в цій теорії відведене синтаксично зв'язаним (синтаксично нечленованим) побудовам.

Синтаксично зв'язані конструкції на словосполученнєвому рівні досліджували такі вчені, як: М. Гухман, О. Москальська, О. Кочинєва, А. Опришко, Р. Орлова, Є. Смольянінова, В. Горпинич, Г. Козачук, Н. Москаленко, А. Загнітко, М. Нікітін та ін.; на реченнєвому рівні – М. Прокопович, В. Виноградов, В. Белошапкова, А. Кожин, Л. Ройзензон, Н. Янко-Тріницька, Н. Шведова, Д. Шмельов, Ю. Аваліані та ін. Варто зазначити, що дослідження лінгвістів ХХ ст. щодо синтаксично зв'язаних мовних одиниць здебільшого носять епізодичний характер, обмежуючись констатацією факту їхнього існування.

Метою наукової статті є з'ясування сутності граматичної категорії синтаксичної зв'язаності, визначення її специфіки на рівні словосполучення та речення.

Вивчення зв'язаних у граматичному плані мовних одиниць знаходимо ще в працях В. фон Гумбольдта (к. ХVІІІ – п. ХІХ ст.). Аналізуючи поєднання допоміжного дієслова з інфінітивом, учений визначає й основну властивість зв'язаних побудов: «злитість в одне ціле таких структур примушує забути значення окремих частин; утворення такого типу становлять те, що ніколи не знаходить поділу на частини» [5, с. 339]. Така конструкція є цілісною, адже її «не можна розділити на складові частини й знову згрупувати якимось інакше» [5, с. 339].

Окремі зауваження щодо вивчення синтаксично зв'язаних побудов запропонували О. Пешковський та О. Шахматов. На думку О. Пешковського, нове

значення – це результат злиття значень окремих частин. Мовознавець розглядає його появу на прикладі деяких видів речень, як-от: *Скільки б я не казав йому; Де б я не опинився; Куди не звернешся* – ці речення формально є заперечними, але за змістом ці речення передають ствердження [9, с. 118]. О. Шахматов запропонував теорію про самостійні й несамостійні відношення між словами: самостійні, чи незалежні – відношення, що супроводжують те чи те основне «уявлення» незалежно від його сполучення з іншими «уявленнями»; відношення несамостійні, чи залежні, «виникають між двома сполученими уявленнями» [11, с. 274].

Починаючи з другої половини ХХ ст., об'єктом пильної уваги вчених стають синтаксично зв'язані побудови, й у зв'язку з цим категорія синтаксичної зв'язаності набуває чітких характеристик.

Поняття «синтаксична зв'язаність» тлумачимо в широкому й вузькому розумінні. У широкому розумінні синтаксична зв'язаність – це узагальнена сутність синтаксичної системи загалом. Це поняття доповнює низку таких термінів, як: *неподільність, стійкість, ідіоматичність, злитість, структурна і семантична (граматична) цілісність*. Вузьке розуміння поняття синтаксичної зв'язаності окреслене його сутністю як визначальної ознаки синтаксично зв'язаних побудов. Це поняття кваліфікуємо як взаємозумовленість одного компонента іншим за відсутності спеціалізованих формальних показників у структурі синтаксичної побудови.

Система української мови засвідчує різноманітні словосполученнєві моделі синтаксично зв'язаних конструкцій. На їхнє означення в лінгвістичній літературі послуговуються термінами «*цілісні*», «*неподільні*», «*синтаксично нечленовані словосполучення*».

Синтаксично зв'язані словосполучення (СЗС, СНС) є нормативним явищем сучасної української мови; характеризуються особливим граматичним значенням, функцією одного члена речення й регулярною відтворюваністю моделей. Визначальними ознаками таких специфічних конструкцій є: 1) їхній формальний склад; 2) специфіка реалізації сполучуваності; 3) особливості системно-семантичних зв'язків; 4) специфіка вираження морфологічних категорій; 5) особливості функціонування [3, с. 116].

Низкою характеристик СЗС відрізняються від вільних словосполучень. Зокрема, у плані формальної організації: синтаксично зв'язані словосполучення складаються з компонентів – граматично стрижневого й граматично підпорядкованого слова, а до складу вільних словосполучень входять слова й словоформи.

В. Бабайцева, А. Опришко, Є. Смольянінова та ін. кваліфікують СЗС як синтаксичні конструкції, в основі яких лежать стійкі (зв'язані) структурні схеми, що відтворюються в готовому вигляді; ці неподільні сполуки є стійкими лише в плані своєї граматичної організації й вільно наповнюються лексичним матеріалом.

Синтаксично зв'язані словосполучення як неподільні за структурою, цілісні в змістовому плані вирізняються специфікою сполучуваності.

Категорія сполучуваності не отримала єдиного, чіткого визначення в лінгвістичній літературі, зокрема це підтверджує вживання суміжних термінів

на окреслення поняття: валентність, дистрибуція, поєднання, комбінаторика, колокація, комунікативне зчеплення тощо.

На сполучуваності як важливій властивості слова наголошує В. Аракін: «Слово, крім своїх відомих характеристик звукової оболонки, понятійно-предметного змісту, граматичної валентності, має ще одну важливу властивість – потенційну здатність вибірково сполучатися з іншими словами» [1, с. 34].

На думку І. Вихованця, «...сполучуваність...об'єднує компоненти, зумовлені семантико-синтаксичною валентністю й не зумовлені нею на основі їхньої семантичної кореляції, ураховуючи словотвірні й морфологічні характеристики поєднаних елементів» [4, с. 271–273].

Ми кваліфікуємо сполучуваність компонентів у СЗС як реалізовану здатність одного компонента сполучатися з іншим (іншими) компонентами. Модель СЗС розглядаємо як лексико-синтаксичну, що відображає лексико-граматичні характеристики компонентів моделі, зокрема головного компонента, та поверхнево-синтаксичні властивості конструкції, тобто семантико-синтаксичні відношення між її компонентами.

Синтаксично зв'язані словосполучення реалізують здатність сполучатися на внутрішньому та зовнішньому рівні. Внутрішня сполучуваність ґрунтується на зв'язках і відношеннях між самими компонентами СЗС. Специфікою таких нечленованих сполук є чіткий, закріплений порядок місцезрештування її компонентів. Носієм активної валентності є перший компонент, навантажений граматично [3, с. 118]. Наприклад: *горнятко кави, четверо хлопців, понад тисячу студентів, кожен з учнів, кілька з бунтарів, Андрій з Василюю* тощо.

Зовнішня сполучуваність виявляється поза синтаксично зв'язаною побудовою, до уваги беруть відношення між конструкцією та її оточенням. На зовнішньому рівні СЗС реалізує в реченнєвій структурі сполучувальні властивості, постаючи або носієм валентності, або валентним партнером [3]. Наприклад: *Кілька перших років життя в Мишині молоденька Христофорова дружина реагувала на містечкові – добрі й погані – новини так само, як реагували на будь-які новини в її рідному містечку: бурхливо* (М. Матіос); *Один із лідерів опозиції надягнув червоні боксерські рукавиці і сказав майже як Ланселот: «Не бійтеся!»* (Л. Костенко); *Ніколи до того Маріца не виходила з сином на люди...* (М. Матіос). Сполучувальні властивості СЗС демонструють участь зв'язаних конструкцій у побудові мовних одиниць вищого рівня.

Характер відношень між компонентами синтаксично зв'язаного словосполучення є однією з його визначальних ознак, його граматичним значенням. Мовознавці, що досліджували семантико-синтаксичні відношення в системі СЗС, визначають їх як комплетивні відношення (А. Загнітко, Н. Шведова та ін.). Комплетивні – це специфічний тип смислових відношень, які виникають, коли головне слово в словосполученні потребує інформативного доповнення, а залежне слово надає стрижневому це необхідне смислове доповнення. Тому головне й залежне слово в поєднанні утворюють інформативно достатній комплекс [6; 10]. На думку Н. Шведової, комплетивні відношення виникають між компонентами сполуки, в якій один з компонентів, лексема з абстрактним

значенням, є недостатньо інформативним і доповнюється іншим – з метою забезпечення інформативності всієї сполуки [10, с. 16–19].

Отже, синтаксична зв'язаність на рівні словосполучення має вираження у формальному плані: визначає місцезрештування головного та залежних компонентів у лексико-семантичній моделі; впливає на семантику – неподільне значення – цілісної побудови.

Вивчення синтаксично зв'язаних одиниць на реченнєвому рівні має тривалу історію, однак і на сьогодні є дискусійним.

У мовознавстві на позначення синтаксично зв'язаних одиниць на рівні речення вживаються різні терміни: *фразеологічні єдності на відстані, дистантні фразеологізми* (В. Виноградов, В. Белошапкова), *типологічні утворення* (Л. Ройзензон), *фразеологізовані конструкції* (Н. Шведова), *синтаксичні ідіоматизми* (Ю. Аваліані), *«зв'язані» синтаксичні конструкції, фразеосхеми* (Д. Шмельов) та ін. На означення синтаксично зв'язаних одиниць на рівні речення в русистичі закріпилися терміни «фразеосхема» й «фразеологізована конструкція», в україністичі – «фразеологізовані речення», «речення фразеологізованої структури» [8].

Д. Шмельов указує на специфіку зв'язаних синтаксичних конструкцій: певні обмеження в граматичних формах компонентів, порядок слів, інтонація та комунікативні функції [12]. У дослідженнях пізнішого періоду він називає й інші ознаки: особлива, визначена модель конструкції та спеціалізоване значення, що спирається на таку модель [13, с. 140].

Синтаксична зв'язаність є прикметною ознакою фразеологізованих речень – одного із типів синтаксично нечленованих речень. Вона детермінує їхню структурну організацію і впливає на семантику таких речень.

Утворення речень фразеологізованої структури не відповідає мовним традиціям побудови граматичних речень. Фразеологізовані речення формуються на основі стійкої структурної схеми, яка складається з двох чи більше компонентів, синтаксично зв'язаних між собою. Жоден із компонентів фразеологізованого речення не може вживатися без іншого: такі компоненти поєднуються на основі відношень взаємозумовленості й взаємозалежності. На специфічний характер відношень між компонентами фразеологізованих речень указує і Н. Шведова, підкреслюючи, що «словоформи зв'язуються одна з одною ідіоматично» [10, с. 383].

Зв'язаність кваліфікують як визначальну ознаку фразеологізованих речень і в українському мовознавстві [8, с. 112]. Поняття «зв'язаність» визначає особливість структурної схеми фразеологізованих речень: схема – стійка (зв'язана). У формальному плані зв'язаність наділена такими характеристиками: а) неможливість вилучення одного з компонентів фразеологізованого речення; б) у неповному вигляді такі побудови не можуть мати експліцитного вираження в одному елементі [8, с. 19].

Синтаксична зв'язаність є однією із основних ознак, від якої залежить ступінь фразеологізації (високий, частковий і низький) і за яким диференціюють фразеологізовані речення закритої структури, напівфразеологізовані та фразеологізовані речення змішаного типу [8,

с. 112]. Цю ознаку визначаємо як «способи сполучуваності граматичних форм у межах конструкції, що й зумовлює певну стійку схему» [8, с. 112].

Наявність двох обов'язкових компонентів (незмінюваного, опорного й змінюваного, залежного) у складі моделі визначає її значення як «синтаксичне», а самі моделі – як «лексико-синтаксичні» [2, с. 202]. Модель фразеологізованого речення містить обов'язковий неповторюваний компонент аналітичної будови, виражений частками, сполучниками, прийменниками, вигуками, а також займенниками в певних граматичних формах із послабленим чи втраченим лексичним значенням, дієслівними формами *є*, *немає* (*нема*) тощо. Синтаксична зв'язаність, передбачаючи способи сполучуваності граматичних форм у межах речень фразеологізованої структури, визначає широкі лексико-граматичні потенції залежних змінюваних компонентів, напр.: *Чухно. А я завжди такий! Порядок є порядок* (І. Драч); *"Та чекай, Шу! Чого ти така пихата? Це я зізнаюся у дурному смакові..." – "Ах ти ж гад!"* (Л. Денисенко); *Ліда промовчала. Вона здогадувалася, що може сказати професор хворому Середі. – Скаже-скаже, – швидко проговорила сестра, ховаючи очі. – На те він і професор. Ви не забули, що у вас сьогодні переливання?* (О. Васильківський). Змінювані залежні компоненти мають різне частиномовне вираження – від іменників, дієслів як найактивніших повнозначних частин мови до прикметників, прислівників, часток тощо. Здебільшого залежні компоненти різних моделей фразеологізованих речень мають традиційне морфологічне вираження: початкові форми для повнозначних слів, особливо виразно це можна простежити на прикладі фразеологізованих речень закритого типу, напр.: *Він закурює. – Життя як? А життя як життя. То недовиконуєш, то перевиконуєш, сьогодні виносять догану, завтра дають премію, а так знову загризеши з начальством – знаєш ж, як це в нас...* (О. Гончар); *– А чому ж ні? Людина є людина* (О. Гончар) – залежні повторювані компоненти виражені іменником у формі називного відмінка; моделі N_{N1} як N_{N1} ; $N_{N1} \in N_{N1} \in$ типовими для розмовного мовлення.

Стійку (зв'язану) структурну схему *фразеологізованих синтаксичних побудов* визначає можливість / неможливість поширення опорного компонента залежними. Сполучуваність між компонентами стійкої структурної схеми фразеологізованого речення визначена порядком місцезрештування опорного незмінюваного щодо залежного (залежних) компонентів. Внутрішня сильна сполучуваність визначена а) препозиційним місцезрештуванням постійного компонента, напр.: *Мене чекає солодка нагорода. І вино, і чисті простирадла, і тіло жінки – легке, мов тростинка, глибоке, мов колодязь. Чим я не Адам!* (Ю. Андрухович); б) інтерпозиційним місцезрештуванням постійного компонента, напр.: *Легібно торкнулася пальцями його руки, мовила тихо, майже пошепки: "Не час зараз про це, Андрійку. Розумієш, не час..." "Ну, що ж. Після останнього, так після останнього"* (І. Головченко, О. Мусієнко). Внутрішню слабку сполучуваність простежуємо в змішаній позиції (препозиційно-інтерпозиційне місцезрештування) постійного компонента, як-от: *– Краще жартувати, аніж хорувати, – затам собі теє, Василю. – Тільки мого сміху, що з тобою* (Б. Лепкий); *От весело, так весело!* (Є. Гуцало).

Отже, у формальному плані синтаксична зв'язаність речень фразеологізованої структури визначає їхню структурну організацію: детермінує встановлений чіткий порядок для компонентів – опорного (незмінюваного) й залежних від нього одного чи двох, а незворотність порядку місцезорозташування обов'язкових незмінюваних і змінюваних компонентів унеможливорює структурні варіанти таких синтаксичних побудов.

Синтаксична зв'язаність має вираження в семантичному плані. Г. Золотова зауважує, що фразеологізовані речення нерозчленовано виражають «певний непонятійний ...зміст (тобто не дорівнюють судженню)»; «не містять повідомлення, однак виражають емоційно-вольову чи ментальну, усвідомлену чи автоматичну реакцію мовця» [7, с. 389–400]. Семантика фразеологізованого речення – це значення моделі, що створюється постійною, фразеологізованою схемою її побудови, фіксованою, закріпленою організацією її компонентів.

Отже, категорія зв'язаності оформляє синтаксично зв'язані словосполучення та один із типів синтаксично нечленованих речень – фразеологізовані речення. Граматична категорія зв'язаності детермінує формальну організацію та специфіку семантики синтаксично зв'язаних побудов. Особлива модель – стійка структурна схема – та спеціалізоване (цілісне) значення синтаксично нечленованих побудов, як словосполучень, так і речень, робить такі синтаксичні конструкції стилістично яскравими, що виконують чітке мовленнєве призначення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аракин В. Д. Исследование семантической структуры и сочетаемости слов в английском языке [Текст] / В. Д. Аракин. – М. : Просвещение, 1987. – 157 с.
2. Архангельский В. Л. Устойчивые фразы в современном русском языке [Текст] / В. Л. Архангельский. – Ростов-на-Дону : Изд-во Ростов. ун-та, 1964.
3. Балко М. В. Семантико-синтаксичні і структурні аспекти цілісних словосполучень сучасної української мови [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.10.02.01 «Українська мова» / Марина Володимирівна Балко. – Запоріжжя, 2004. – 20 с.
4. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови [Текст] / І. Вихованець, К. Городенська. – К. : Унів. вид-во "Пульсари", 2004. – 400 с.
5. Гумбольдт В. фон Избранные труды по языкознанию [Текст] / В. фон Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1984. – 397 с.
6. Загнітко А. П. Український синтаксис (науково-теоретичний і навчально-практичний комплекс): у 2-х частинах [Текст] / А. П. Загнітко. – Ч. 1. – К. : ІЗМН, 1996. – 202 с.
7. Золотова Г. А. Коммуникативная грамматика русского языка [Текст] / Г. А. Золотова, Н. К. Оніпенко, М. Ю. Сидорова / под ред. Г. А. Золотовой – М. : Изд-во Моск. ун-та; Ин-та русского языка РАН, 1998. – 528 с.
8. Личук М. І. Ступені фразеологізації речень [Текст]: [монографія] / М. І. Личук, В. Д. Шинкарук. – Чернівці : Рута, 2001. – 136 с.
9. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении [Текст] / А. М. Пешковский. – М. : Учпедгиз, 1956. – 511 с.
10. Русская грамматика: в 2-х т. [Текст] – Т. 2. Синтаксис. – М. : Наука, 1980. – 710 с.
11. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка [Текст] / А. А. Шахматов. – 4-е изд. – Л. : Учпедгиз, 1941. – 620 с.

12. Шмелев Д. Н. О "связанных" синтаксических конструкциях в русском языке [Текст] / Д. Н. Шмелев // Вопросы языкознания. – 1960. – № 5. – С. 47–60.

13. Шмелев Д. Н. Синтаксическая членимость высказывания в современном русском языке [Текст] / Д. Н. Шмелев. – М. : Наука, 1976. – 152 с.

Mariya Lychuk

The category of syntactic link on the word combination and sentence levels

The category of syntactic link on the word combination and sentence levels is analyzed in this paper, their main point is opened.

Key words: category of the syntactic link, connection, syntactic linking word-combination, phraseological sentence, lexical and semantic pattern.

Оксана Орендарчук

**ДОСЛІДЖЕННЯ ВАЛЕНТНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ
ТА АНГЛІЙСЬКИХ ДІЄСЛІВ У КОНТРАСТИВНОМУ АСПЕКТІ**

Статтю присвячено дослідженню валентності дієслів відчувати та to feel у сучасному українському та англійському художньому мовленні. Було встановлено контрастивні особливості інваріантно-варіантних властивостей валентнісних відношень зазначених дієслів, а також зіставлено лексико-семантичні потужності дієслів відчувати та to feel в обох мовах.

Ключові слова: валентність, художнє мовлення, дієслово, контрастивні особливості, інваріантно-варіантні властивості, зіставлення, лексико-семантична потужність.

Незважаючи на те, що семантичне дослідження мов, зокрема й у контрастивному аспекті, є одним із традиційних напрямів українського мовознавства (М. П. Кочерган [7, с. 12–22], В. М. Манакін [9, с. 3–8], С. П. Денисова [4, с. 87–96], А. В. Корольова [5, с. 8–12] та ін.), недослідженими залишаються явища, які сприяють розкриттю, з одного боку, універсальності мовних процесів, з іншого – визначенню ідіоетнічної специфіки мовної будови.

Актуальність цієї наукової розвідки продиктована сучасними тенденціями вивчення тих мовних одиниць і категорій, які розширюють свої семантичні можливості в різних контекстах і в різних комбінаціях їхньої лексичної й синтаксичної сполучуваності. Окрім того, міжпарадигмальний і міжрівневий підходи до вивчення валентності мовних одиниць виявили нові її аспекти, з-поміж яких найважливішими вважаємо роль лексико-семантичної валентності у формуванні речення, а також співвіднесення лексико-семантичної й синтаксичної валентностей. Удосконалення дефініції валентності, її ролі на різних рівнях мовної системи сприятимуть глибшому розкриттю зв'язків між об'єктивною дійсністю, мисленням та мовою.

Метою дослідження є встановлення валентнісних відношень дієслів, зокрема українського дієслова *відчувати* та англійського дієслова *to feel* у контрастивному аспекті. Для досягнення поставленої мети потрібно розв'язати такі завдання:

- визначити теоретико-методологічні засади вивчення валентності дієслів;